

De Wassenaarse Slag – Vleermuisbunker/gedenkteken

Adres	Wassenaarseslag ong. / Wassenaarseslag 15
Postcode	Nabij 2242 PG
Kadastraal nummer	G 3452; G3446; G 3278; G3447; G3448; G3445; G 3449; G3277
Naam	Vleermuisbunker / Stelling Wassenaar D
Beschermd gezicht	Ja
Aantal onderdelen behorend tot het beschermd monument	Zie 'omvang bescherming'
Benoeming onderdelen complex	Zie 'omvang bescherming'
Oorspronkelijke functie	Verdedigingswerk
Datering/Bouwjaar	1943

Omvang bescherming

De bescherming betreft een terrein, dat bestaat uit een rechthoekig gebied van ongeveer 200 meter breed en 500 meter lang, evenwijdig aan het strand en grotendeels ten zuiden van het Wassenaarseslag gelegen. Op dit terrein bevindt zich het complex van de strandverdediging Stützpunktgruppe XXXVII H, bekend als Stelling Wassenaar D, gelegen in het terrein binnen de rode begrenzing op de bijbehorende begrenzingskaart waarbinnen de aan de oppervlakte zichtbare en/of peilbare elementen D2 (fundament en kelder van Wassenaarseslag 15, De Badmeester), D9, D10, D12, D13, D15, D16, D19, D20, D21, D21A, D25, D26, D27, D30 en D33 zijn en de intern aangetroffen elementen D10, D11, D12, D17, D18, D19, D20, inbegrepen het bijbehorende gangenstelsel. Het complex bestond voorts nog uit elementen die niet meer aanwezig zijn, dan wel vermoedelijk niet meer aanwezig zijn, te weten D1, D3, D4, D5, D5A, D6, D6A, D7, D8, D31, D32, D34, D38,. De elementen D14, D22, D23, D24, D28, D29, D31, D32, D34, D35, D36, D37 en D39 zijn niet nader onderzocht, maar vermoedelijk nog wel aanwezig. Voorts zijn de niet-bouwkundige elementen D40, D41, D42, D43 niet meer aanwezig. Naar zijn aard is het militaire complex grotendeels ondergronds en dus onzichtbaar. Binnen in het complex zijn noch in de gangen noch in de losse werken noemenswaardige bouwkundige veranderingen aangebracht. De oorspronkelijke muurafwerkingen en teksten zijn in hoge mate bewaard gebleven. De geringe aanpassingen betreffen overwegend afsluitingen van luchtkokers, uitklimnissen, open toegangen en vensters met metselwerk, bielzen, stoeptegels of Steltonplaten, aangebracht ten behoeve van het voorkomen van vandalisme en voor de leefcondities van de vleermuizen. Daarnaast zijn gangen en elementen afgesloten door metselwerk of puin, maar het vrijmaken van deze elementen is een voortdurend proces en derhalve is hiervan geen actuele beschrijving te geven. Tot het beschermde complex behoort eveneens het binnen de begrenzing gelegen gedenkmoment voor de gevallen Fransen.

Inleiding

Over de Atlantikwall

Een Europese verdedigingslinie

De Atlantikwall is een Duits militair stelsel uit de Tweede Wereldoorlog dat de hele Noordzee en Atlantische kust van Noorwegen tot aan de Spaanse grens besloeg. Primair was het stelsel, dat

aanvankelijk nog *Neue Westwall* heette, bedoeld om een aantal belangrijke havens te verdedigen. Men wilde ook aanvallen op Engeland uit kunnen voeren. Gaandeweg kregen de tussen de grote havens gelegen andere strategische punten meer aandacht en werd een gericht bunkerbouwprogramma uitgevoerd. Vanaf einde 1943 werd steeds explicieter rekening gehouden met een geallieerde invasie vanuit zee. Vanaf dat moment is de verdediging van de gehele Atlantische kustlijn ter hand genomen.

Drie bouwfasen

De Atlantikwall kwam in drie fasen tot stand, in 1940–1941, 1942–1943 en 1943–1944. In Nederland vond de grootste bouwactiviteit plaats gedurende bouwfase 2, 1942–1943. Na het verlies aan het oostfront bij Stalingrad, wordt door het Duitse oppercommando besloten tot de bouw van een integraal en permanent verdedigingsstelsel langs de Atlantische kust. Men start een groot bouwprogramma voor het gebied tussen de Duits–Nederlandse en Frans–Spaanse grens (Spanje was neutraal). De ook voor Nederland zeer kenmerkende modulaire systematiek van grote en kleinere verdedigingseenheden, die samen een soort eilandenstructuur vormen, komt in deze periode tot stand. Er vindt standaardisering van de bouwwerken (bunkers) plaats, voortbouwend op de bunkertypen die reeds in 1936–1940 ten behoeve van de *Westwall* waren ontwikkeld. Onder andere wordt de 600-serie van zware bunkers ontwikkeld, die in vijf contingenten tussen november 1942 en 1944 wordt vrijgegeven. Ook worden de door de marine in de eerste fase gebouwde open geschutsofstellingen alsnog ‘verbunkerd’ (*Schartenbauprogramm*). Met name in deze bouwfase is een enorme hoeveelheid civiele bouwwerken gesloopt. Langs hele kuststroken wordt de bebouwing weggevaagd. Dit heeft de nodige impact op de burgerbevolking.

Militair–strategische structuur

In het kader van de neutraliteitspolitiek werd ons land tot 1940 naar alle zijden verdedigd. Voor de verdediging van de westgrens, de kust, werd daarbij vooral gerekend op de marine en op enkele kustbatterijen. De vijand werd echter vooral uit het oosten verwacht. De Atlantikwall richt zich naar het westen, waarmee deze zich wezenlijk onderscheidt van de meeste Nederlandse vestingbouw tot dan toe. De Atlantikwall heeft een geheel eigen, zeer herkenbare militair–strategische opbouw. Deze kreeg met name in de tweede bouwfase van de Atlantikwall gestalte. Het betreft een hiërarchische verdedigingsstructuur, bestaande uit modules met onderling verbonden commandostructuren. Van groot naar klein zijn dit de *Festungen*, *Verteidigungsbereiche*, *Stützpunktgruppen*, *Stützpunkte*, en *Widerstandsnester*. In deze structuur gaat de aandacht primair uit naar de verdediging van de grote zeehavens. De aanleg en bouwwerken vormen een zeefront. Ook de steeds kleinere eenheden dienden ter ondersteuning van de verdediging van de grote havens. Daar waar omtrekking door elders gelande vijanden of luchtlandingen via/in het achterland werden verwacht, werd een landfront aangelegd, veelal met anti–tankmuren, droge of natte anti–tankgrachten en verplaatsbare hindernissen op de accessen. Het Landfront Vlissingen en Zuidfront IJmuiden zijn daarvan voorbeelden.

Pas in een laat stadium van de oorlog, toen een geallieerde invasie daadwerkelijk werd verwacht, is de gehele kustlijn (*Freie Küste*) in permanente staat van verdediging gebracht (derde bouwfase). Dat gebeurde voornamelijk met verplaatsbare hindernissen en mijnevelden. Overigens waren de stranden al vanaf het begin van de oorlog niet meer vrij toegankelijk (*Sperrgebiet*).

Het Nederlandse kustgebied viel onder twee oppercommando’s. Het noordoostelijke deel, de gehele kust vanaf de Waddeneilanden tot en met Schouwen–Duiveland viel onder de Duitse militaire bevelhebber in ons land (W.B.N. ofwel Wehrmachtsbefehlshaber in den Niederlanden). Het gedeelte Walcheren en de Bevelanden behoorde tot het 15de leger in België en Frankrijk. Gedurende de oorlog veranderde de strategische rol van bepaalde havens en gebieden en daarmee ook de commandostructuur, functies en benamingen. De Verteidigungsbereiche Vlissingen, IJmuiden en Hoek van Holland werden aan het einde van de oorlog (1944) bijvoorbeeld Festungen en kwamen daardoor

hoger in de hiërarchie te staan. De bouwwerken werden steeds aangepast aan de nieuwe rol van de module waarbinnen ze vielen. Mede deze dynamiek maakte de Atlantikwall tot een zeer modern verdedigingssysteem.

Over Freie Küste Katwijk–Scheveningen

Deze 7,3 km lange kuststrook ligt geheel op Wassenaars grondgebied en laat de kenmerkende lichte verdedigingsstructuur zien die in de laatste fase van de Atlantikwall langs de open kustgebieden tot stand kwam. Wassenaar was strategisch van minder groot belang voor de Duitse bezetter, maar het lag wel tussen twee zwaartepunten in, Scheveningen/Den Haag en Katwijk met vliegveld Valkenburg. In 1942 was op landgoed Clingendael de bunker van Reichskommissar Seyss-Inquart gebouwd.

De zee werd beheerst door de zware kustbatterijen die in die zwaartepunten geplaatst waren, zoals Scheveningen–Noord (nabij het Zwarte Pad) en te Katwijk. Het waarnemen, vertragen en bestrijden van landende vijandelijke eenheden behoorde tot de taken van de eenheden in de zgn. Freie Küste. De verdedigingswerken langs de Freie Küste Katwijk–Scheveningen bestonden uit vooral anti-tank kanonnen en zware mitrailleurs in flankerende kazematten in de duinen, zoals het Wassenaarse Slag. In het achterland lagen de infanterie–commandopost Rijksdorp en de artillerie–commandopost De Klip, eveneens onderdeel van de Freie Küste Katwijk–Scheveningen.

Over het Wassenaarse Slag

Aan het Wassenaarse Slag bevindt zich de deels behouden en nog goed herkenbare opstelling Baupunkt 204 (latere benaming Stützpunkt XXXVII H en onderdeel van de Freie Küste Katwijk–Scheveningen). Door het voormalige Bureau Registratie Verdedigingswerken (BRV) werd het complex vanaf 1946 geïnventariseerd en opgemeten. Het kreeg de benaming ‘Wassenaar D’, waarbij aan de losse werken een nummer werd toegekend. Deze benaming en nummering – die qua systematiek in geheel Nederland werd en wordt toegepast – wordt in dit voorstel gevolgd.

Het complex is gebouwd in opdracht van de Duitse militaire instanties, waarbij deze gebruik maakten van standaard voorschriften. Voor de permanente werken werd hierbij gebruik gemaakt van een catalogus (‘Typenheft für die Erkundung des Ständigen Ausbaues’). Dat is het geval met de drie kazematten. Maar ook voor de andere werken is sprake van standaardisatie uit de reeks Küstenverteidigung (Küver) en Verstärkt Feldmässig (VF). Ook de vorm en uitvoering van de ondergrondse gedekte loopgraven voldoen aan de diverse Duitse richtlijnen. De eenvoudiger werken als bergplaatsen voor water en levensmiddelen zijn standaard, in ieder geval voor de Duitse vestingbouw in Nederland. De verspreiding van de werken over het terrein, de echelonering in de diepte van de functies (waarneming, vuurkracht, gevechtsschuilplaatsen resp. munitieopslag, commandovoering en logistiek) is eveneens kenmerkend voor de Duitse tactische opvattingen, een direct gevolg van de ‘lessons learned’ uit de Eerste Wereldoorlog.

Het complex vertoont daarmee een vrijwel ‘voorschriftmatige’ structuur en samenhang. Daarmee is het een uitstekende eigentijdse representant van de kleinere modules van de Atlantikwall in Nederland; vergelijkbare stellingen zijn in ons land grotendeels verdwenen.

Zwaartepunten van het bunkercomplex vormden drie gewapend betonnen bunkers:

- Werk D 1, met bouwnummer 8697 (kanonkazemat afgeleid van type 676), voorzien van een Tsjechisch anti-tank kanon van 4,7 cm, flankerend vuur over het strand in noordelijke richting (niet meer aanwezig);

- Werk D 2, met bouwnummer 8699 (kanonkazemat type 667), voorzien van een Duits 5cm Kampfwagenkanone, eveneens flankerend vuur over het strand in noordelijke richting (fundering en kelder van De Badmeester, Wassenaarseslag 15);
- Werk D 3, met bouwnummer 8698 (kanonkazemat type 612), voorzien van een 8cm Tsjechisch veldgeschut, flankerend vuur in zuidelijke richting.

Volgens de tekeningen van het BRV horen tot het steunpunt een aantal achter de kazematten gelegen bouwwerken en veldwerken. Daarvan zijn elf in gewapend beton uitgevoerd, zoals de observatiepost met schuilplaats, de commandopost, gevechtsschuilplaatsen en munitiebergplaatsen. Daarnaast zijn er in metselwerk met betonnen vloeren en daken uitgevoerde manschappenverblijven (aangebouwd aan gevechtsschuilplaatsen), een zoeklichtremise, een badinrichting en een keukengebouw. Eveneens behoren tot het complex ronde open opstelplaatsen (zgn. Tobruks) voor geschut, observatie en vlammenwerpers. Bergplaatsen voor levensmiddelen, water en dergelijke werden uitgevoerd in metselwerk met een toegangconstructie. De meeste bouwwerken zijn door middel van (overdekte) loopgraven met elkaar verbonden.

De stelling is vanwege de noodzaak tot directe waarneming en het kunnen uitbrengen van vuur op het strand aangelegd in de voorste zeereep. De kazematten en de Tobruks in de voorste zeereep werden zoveel mogelijk onder het zand bedekt met slechts vrijlaten van de schietgaten en waarnemingsleuven. Door afkalving, de februaristorm van 1953 en verdere maatregelen van het Hoogheemraadschap Rijnland in het kader van de zeewering, is die voorste rand ingrijpend veranderd, waardoor de werken D 1 en D 3 t/m 8 waarschijnlijk niet meer aanwezig zijn.

Aangenomen wordt dat veel van de voor de bouw van de gangen en de metselwerk gedeelten van de werken gebruikte stenen afkomstig zijn van de gedwongen sloop van woonhuizen in Katwijk en/of Den Haag/Scheveningen. Over de bouw van de stelling aan het Wassenaarse Slag zijn geen specifieke details bekend; hierbij zijn door de Organisation Todt reguliere Nederlandse aannemers ingeschakeld. Van dwangarbeid was vermoedelijk geen sprake. Wél werd in een latere fase de lokale bevolking gedwongen b.v. plaggen te brengen voor camouflage en palen naar het strand te brengen ten behoeve van hindernissen.

Het gehele stelsel is na de oorlog op ongeorganiseerde wijze door de lokale bevolking ontdaan van alle inventaris, deuren, verlichting, enz. Het complex omvat uitsluitend nog de kale werken. Enkele authentieke muurtekeningen zijn zichtbaar (b.v. 'Feind hört mit'), alsmede de oorspronkelijke beschildering (afwerking) van de wanden. Ook een groot aantal Duitse opschriften in de vorm van bewegwijzering en belettering zijn op markante punten zichtbaar aanwezig.

Ter herdenking aan de Franse Mariniers, die in de nacht van 28 op 29 februari 1944 omkwamen bij een poging om een verkenning naar het achterland uit te voeren is op 3 mei 1985 een gedenksteen onthuld, gelegen nabij de toegang tot het strand. Er is een tweetalige tekst op de natuurstenen gedenksteen opgenomen met de namen en het geboorte- en sterftejaar van de gevallen mariniers, een omschrijving van de gebeurtenis en een wapen met een schip en een zwaard. De Duitse bezetting van het steunpunt XXXVII H heeft bij deze vijandelijkheden een rol gespeeld.

Stedenbouwkundige aspecten

Het complex bevindt zich in het duingebied van Wassenaar, grofweg tussen het strand, het Wassenaarseslag, de parkeerplaatsen (in het noordoosten van het terrein) en het oostelijk gelegen fietspad. Aan de zuidzijde ligt de begrenzing ten noorden van een west-oost gericht voetpad (zie de kaartbijlage voor de begrenzing).

Het complex ligt in het van rijkswege aangewezen Belvederegebied Duin Horst en Weide en het gelijknamige provinciale landschap en in het gebied 'Meijendel, Bierlap en Kijkhoek', dat sinds 2007 beschermd is als beschermd dorpsgezicht.

De verbreding van de weg Wassenaarse Slag en de aanleg van een stalling met parkeerterrein vormen de belangrijkste stedenbouwkundige wijzigingen binnen de contouren van het terrein.

Architectonische beschrijving

De geschutkazemat D2 is van een standaardtype, Regelbau 667 (Kleinstschartenstand für 5 cm. Kampfwagenkanone). Op deze bunker is thans 'De Badmeester' (horeca) gevestigd. Van binnen is het werk in authentieke staat bewaard gebleven.

De werken D 9, 13, 14, 17 en 18 zijn van het standaardtype Küver 413 (Küstenverteidigung), 'Bunker für 12 Mann'. Dit zijn gevechtsschuilplaatsen van gewapend beton (dikte 1 meter) met aangebouwde (ondergrondse) dagverblijven met een gewapend betonnen dak en vloer en gemetselde wanden. De dagverblijven hadden ramen. Deze zijn dichtgemetseld.

De munitiebergplaatsen D10, D12, D15 en D 16 zijn geheel in gewapend beton (dikte 1 meter) uitgevoerd.

De observatiepost met gevechtsschuilplaats is in gewapend beton (dikte 1,5 meter) uitgevoerd.

D19 is een gevechtsschuilplaats van gewapend beton met een observatiepost. De schuilplaats is gebaseerd op het type Vf52a met een muurdikte van 1,5 meter. De observatiepost is boven de duinen uitgebouwd en heeft uitkijksleuven naar alle zijden.

D20 is een scherfvrije bergplaats voor zoeklicht van 60 cm met motorwagen. Gebouw in metselwerk met een dak van gewapend beton.

De Tobruks D21 en D21A zijn van ongeveer 60 cm dik gewapend beton, van het type Vf 58.

D26 is een badinrichting en gasontmettingsgebouw en bestaat uit een constructie in metselwerk en betonnen afdekking.

Bijzonder is het werk D27, een Tobruk van het type Vf67, bestemd voor – en destijds ook uitgerust met – een pantserkoepel type FT-17, model Girod, die gesloopt was van een Franse Renault tank, uitgerust met een zware mitrailleur (Duitse aanduiding '7,5 mm MG-311 (f) Panzerdrehturm'). Deze positie bestreek vanuit een dominante positie het gehele achterland van de stelling.

Het werk D 33 is van het standaardtype Verstärkt Feldmässig Vf52a ('Gruppenunderstand'), uitgevoerd in gewapend beton van 1,5 meter.

De zoeklichtremise is, evenals de keuken en de badinstallatie gebouwd met vloeren en daken van gewapend beton. De zoeklichtremise bood onderdak en bescherming aan het zoeklicht en de bemanning b.v. overdag en tijdens beschietingen. Voor echte inzet werd het via een betonnen weg naar de voorste duinrand gereden.

De overige 'lichtere werken', zoals bergplaatsen voor water en levensmiddelen, zijn van metselwerk met toegestructie. Deze werken hebben een standaardconstructie.

De gangen zijn voor het overgrote deel gemetseld. Deze zijn exemplarisch voor de Duitse standaard. De vorm en maatvoering combineert een optimale constructieve sterkte (zandgewicht) met de mogelijkheid voor volledig uitgeruste militairen om elkaar te kunnen passeren. Op regelmatige afstanden zijn uitklimnissen aangebracht om vanuit het terrein de gangen te kunnen bereiken dan wel om deze te kunnen verlaten. De – per definitie korte – stukken gang maken om defensieve redenen steeds een hoek ten opzichte van elkaar.

Interieur

Het complex bestaat uit de genoemde onderdelen, verbonden met een uitgebreid gangenstelsel. De elementen zijn uitgevoerd in gewapend beton (beton brut en gecementeerd en/of geschilderd). De gangen zijn deels in gewapend beton, deels in verschillende soorten baksteen en kalkzandsteen uitgevoerd. De vloeren bestaan respectievelijk uit beton, zand en klinkers. In het gehele gangenstelsel is bewegwijzering/belettering aangebracht.

Gedenkteken Wassenaarseslag ong. bij 15
Hardstenen monument met opschrift.

Waardstelling

Het militaire complex Stützpunktgruppe XXXVII H, bekend als Stelling Wassenaar D, in de volksmond bekend onder de naam 'vleermuisbunker' uit 1943, met inbegrip van het gedenkteken, is vanwege de cultuurhistorische – , architectuurhistorische – en ensemblewaarde van algemeen belang voor de gemeente Wassenaar:

- als onderdeel van het Nederlandse deel van de Atlantikwall, die zich uitstrekt van Noorwegen tot de Spaanse grens en in verschillende fasen tijdens de Tweede Wereldoorlog tussen 1940 en 1944 werd gebouwd door de Duitse bezetter en meer specifiek als onderdeel van de Stützpunktgruppe Katwijk, Freie Küste Katwijk–Scheveningen en Stützpunktgruppe Scheveningen. Het betreft de laatste permanente verdedigingslinie in de Europese geschiedenis en de enige westelijke of kust- verdedigingslinie van Nederland;
- als uiting van het strategisch belang van de Stützpunktgruppen Katwijk en Scheveningen en de Freie Küste daartussen, waarbij Stützpunktgruppe Scheveningen uit militair strategisch én politiek een belangrijke plaats innam, niet in het minst vanwege de op Wassenaars grondgebied op en rond landgoed Clingendael gelegen woonhuis en commandobunker voor Reichskommissar Seyss-Inquart;
- als onderdeel van, als uitdrukking van en als herinnering aan de geschiedenis van Wassenaar in de Tweede Wereldoorlog;
- vanwege de fysiek en functioneel onlosmakelijke, ruimtelijke samenhang tussen de complexonderdelen en het gangenstelsel onderling;
- vanwege de redelijk gaaf tot zeer gaaf bewaarde elementen, al dan niet visueel herkenbaar c.q. bovengronds, maar grotendeels ondergronds, inbegrepen de kleur- en materiaalafwerking en voor de werken typerende materialen, detaillering en opschriften;
- vanwege de markante en beeldbepalende positie die D19, de observatiepost, binnen het complex inneemt;
- vanwege de historische rol van dit complex in een daadwerkelijke gevechtsactie, namelijk de landing van zes Franse commando's in februari 1944 speelde, hetgeen herdacht wordt in de vorm van het gedenkteken.

Literatuur/bronnen

- Advies van de Raad voor Cultuur aan de Staatssecretaris voor OCW, inzake de Atlantikwall, Den Haag 2005
- Neisingh, C.N.J., Verbeek, J. 'Duitse bunkers aan het Wassenaarsslag', Den Haag 1993
- Neisingh, C.N.J., Verbeek, J. 'Het bunkercomplex Rijksdorp te Wassenaar', Den Haag 1996
- Peters, M., 'Merck toch hoe sterck, verdedigingswerken in Wassenaar', Wassenaar 2003 (OMD-boekje)
- Stichting Menno van Coehoorn en Werkgroep Verdedigingswerken vanaf 1915, Duitse Militaire werken uit de Tweede Wereldoorlog , 'Zand Erover? Landelijke inventarisatie en selectievoorstel', Den Haag 2003
- Rolf, R., H. Sakkers, 'Duitse Bunkers in Nederland', Middelburg 2005
- Onderzoek drs. Brigitte Giesen-Geurts voor RCE t.b.v. afhandeling diverse Atlantikwall-dossiers tussen 2009 en 2012
- Registeromschrijvingen RCE: Velsen Batterij Heerenduin, Batterij Olmen en Landfront Vlissingen

Deze beschrijving is geen uitputtende beschrijving maar een beknopte schets van de belangrijkste aspecten ten aanzien van hoofdvorm, materialen en detaillering van de aangetroffen werken.